

De praatstok: dirigerestok in het concert van de dialoog

Herstelgericht werken is een manier van met elkaar omgaan die is gestoeld op dialoog. Conflicten worden niet gezien als incidenten tussen individuen maar gaan iedereen aan. Alle betrokkenen worden uitgenodigd mee te denken over wat hen te doen staat en daarin verantwoordelijkheid te nemen. Bij grensoverschrijdend gedrag wordt de grensoverschrijder in de gelegenheid gesteld de schade die hij heeft veroorzaakt in overleg met hen die hij heeft benadeeld, te herstellen. Herstelrecht volgt de stappen van erkenning, stoppen met beschuldigen en herstel. Het draagt bij aan de zelfvalidatie van de dader die onder druk is komen te staan en komt tegemoet aan het diepe verlangen betekenis te ervaren in de balans van geven en ontvangen. Dit artikel is een ervaringsverhaal over het door middel van een dialoog ombuigen van een destructieve spiraal naar een constructieve en betekenisvolle samenleving die een school is. Aan de lezer de uitdaging te onderzoeken hoe hij de theorieën van waaruit hij werkt erin terugvindt.

Het loopt goed mis in 4-havo. Twee leraren hebben zich ziekgemeld, de meeste collega's geven er met tegenzin les. De resultaten zijn slecht, leerlingen en ouders klagen over de sfeer, de cijfers, de kwaliteit van het onderwijs. Veel leerlingen zien gezag als iets wat bestreden moet worden. Dat doen ze door slimmer te zijn dan de leraren, hun opmerkingen met wise cracks te pareren en constant geintjes uit halen waaruit blijkt: dit is geen pret, maar oorlogsvoering. Een enkele leraar kan goed met

de groep overweg en bereikt resultaten die tevreden stellen. Bij leerlingen ontlokt dit uitspraken als: zie je wel, het ligt niet aan ons, jullie kunnen gewoon geen lesgeven. Het lerarenteam dreigt verdeeld te raken, voelt zich onthand en probeert krampachtig de neuzen één richting op te krijgen. Nu staan die in verschillende richtingen: van 'de zweep of de stroopkwast erover' tot 'gewoon kop in 't zand steken en afwachten tot het eind van het schooljaar. Volgend jaar nieuwe kansen.'

Achter deze zichtbare feiten zitten de persoonlijke levensverhalen van leerlingen en de vaak tegenstrijdige boodschappen waarmee de betrokkenen naar school komen, beïnvloed door loyaliteit(sconflicten).

De kracht van onwetendheid

'We zitten helemaal vast,' zegt de schoolleider die me belt, 'we hebben echt alles geprobeerd.' Na even doorvragen blijkt er één mogelijkheid over het hoofd gezien te zijn: de dialoog, praten mét elkaar. Of niet echt

over het hoofd gezien, ze zien er de mogelijkheid niet meer toe.

Scholen die vastlopen in leerlinggedrag stappen vaak in de valkuil van het bestrijden van wat ze niet willen en gaan op zoek naar wat er moet gebeuren om dat te voorkomen. Ze richten zich op wat ongewenst is en roepen het daarmee over zichzelf en hun leerlingen af. Herstelrecht ziet destructief (groeps) gedrag als uiting van niet-gevulde behoeften en zoekt de verlangens die achter het gedrag schuilgaan. En bijna nooit is er iets mis met die behoeften, laat staan met verlangens. 'Ik pest anderen om me veiliger te voelen.' Of: 'Agressie is voor mij een manier om betekenis te krijgen in deze groep.' Wat zou er gebeuren als die behoeften vervuld worden op een constructieve manier, een manier waar iedereen beter van wordt?

Op mijn vraag aan de schoolleider wat

haar behoeften en die van haar collega's zijn, blijkt al snel dat er waarschijnlijk grote parallellen zijn tussen die van hen en de leerlingen: het samen goed hebben, je veilig voelen en gezien weten en daarbij nog mooie leerresultaten halen ook. Op de vraag wat ik daarin zou kunnen betekenen wordt het stil. De vraag is te onderzoeken of de betrokkenen nog in staat zijn een dialoog aan te gaan over wat hen bindt.

De schoolleider reageert positief op mijn vraag om eerst met het team en de klas te praten en hen te vragen hoe zij alles beleven en te kijken wat zij willen. Wanneer de teamleider mij ter voorbereiding wil vertellen wat zich allemaal heeft voorgedaan, houd ik haar af. Alles wat ik hoor uit derde hand vertroebelt mijn blik en maakt het moeilijker meezijdig partijdig te zijn. Liever laat ik me leiden door de kracht van onwetendheid en stap ik – wat ik noem Marsiaans – de groep in: ik doe alsof ik van een andere planeet kom, nieuwsgierig, benieuwd. Mijn wil te leren van wie ik ga ontmoeten, zet de ander in een gevende positie. En op de laatste plaats heb ik een mening over hoe het dan wél zou moeten. Vanuit de Marsiaanse houding kan ik mezelf de overtuiging toestaan dat de betrokkenen beter dan wie ook weten wat het beste voor hen is en in staat zijn daar vorm aan te geven. Ik geniet van de geruststelling dat ik geen deel ben van het systeem, maar na afloop weer rustig naar mijn eigen vertrouwde planeet kan afreizen.

Voorwaarde tot het voeren van een goede dialoog is de emotionele afstand waarover de gespreksleider beschikt. Vaak kan die prima geleid worden door een mentor of bege-

leider. Of, sterker nog, is het beter dat die het gesprek leidt. Bij grote conflicten echter kan het gebeuren dat niemand binnen het systeem een open onpartijdige blik heeft, of als onpartijdig wordt erkend. Dan is het goed een beroep te doen op iemand van buiten. Op herstelgerichte scholen met verschillende locaties heeft iedere vestiging een eigen herstelcoördinator die wanneer dat wenselijk is, kan worden 'ingevlogen' om meezijdige partijdigheid te waarborgen.

Met de schoolleiding en het team bespreek ik de mogelijkheid van het aanbieden aan de leraren en leerlingen van een herstelconferentie. Een cirkelgesprek volgens eenduidige regels waarin ieder de gelegenheid krijgt te praten óf te zwijgen. Zo'n cirkelgesprek vertoont overeenkomsten met de stappen die de waarheidscommissie in Zuid-Afrika zette en die werden beschreven door Desmond Tutu: vertel je verhaal, benoem je pijn, vergeef de ander en vernieuw de relatie of laat die los.

Voor het zetten van deze stappen is bereidheid van alle betrokken een voorwaarde en brengen twee elementaire krachten hen uit het dal waarin zij terecht zijn gekomen: de duwkracht van de erkenning en de trekkracht van het verlangen.

De herstelconferentie: uitnodiging tot een dialoog

Na een voorbereidend gesprek en in overleg met de docent die op dat moment lesgeeft, stappen de schoolleider, de mentor en ik op een voor de leerlingen onverwacht moment de klas in. Een zware delegatie! Ik zie de leerlingen denken: wat gebeurt hier...?

'We maken ons zorgen', zegt de schoolleider. ▶

der die het woord neemt. ‘Volgens mij zijn wij voor jullie niet de school die jullie graag willen. Er wordt door jullie en je ouders geklaagd en de resultaten zijn slecht. Daarbij maken we ons ook zorgen om onze collega’s. Sommigen van hen wordt het werk moeilijk gemaakt en zij lijden onder wat er gebeurt. En dat laten wij niet met onze collega’s gebeuren, net zomin als met jullie. Docenten doen naar wat we begrijpen dingen die niet goed zijn, en andersom doen ook jullie dingen die niet kunnen. Dat vraagt van mij en mijn collega’s dat we in actie komen. En dat gaat gebeuren. Nu kunnen we twee dingen doen: of we gaan met elkaar het gevecht aan en we kijken wie er wint, of we gaan samen zoeken of er mogelijkheden zijn hier nog uit te komen en het weer samen goed te krijgen. Ik weet niet of het lukt, maar wij vinden het belangrijk dit te onderzoeken en vragen jullie daarover mee te denken. Daarom heeft de meneer die hier naast me staat een voorstel dat hij jullie op mijn verzoek gaat voorleggen.’

In zijn inleiding geeft de schoolleider aan wat het uitgangspunt is: behoeften en verlangens van alle betrokkenen die onder druk staan. Hij nodigt de leerlingen uit tot een dialoog en omdat het aannemen daarvan alleen in autonomie genomen kan worden, is de deelname eraan vrijwillig. Herstelrecht is een recht waar mensen al dan niet gebruik van kunnen maken. De schoolleider geeft sturing aan zijn leiderschap door te zeggen dat er iets staat te gebeuren, daar is geen twijfel over mogelijk. De manier waarop dat gebeurt: vechtend of in dialoog. Daarin zijn de leerlingen vrij hun keus te maken.

Vrijblijvend is die keus allesbehalve. Wie ‘nee’ zegt tegen de ene optie, komt bij de andere uit. Naast de sturing is er de voorwaardelijke kwetsbaarheid van de schoolleider: ik heb jullie nodig, ook dat wat ik wil staat onder druk.

Nadat de schoolleider en de mentor het lokaal hebben verlaten, stel ik me voor en vertel ik wat een conferentie inhoudt: ‘Het is een vrijwillige bijeenkomst waarin leerlingen en leraren samen kijken of er mogelijkheden zijn de sfeer in de groep te verbeteren. Bij een conferentie staan alle stoelen in een cirkel en er wordt gepraat aan de hand van een serie vragen. Die krijgen jullie vooraf. We werken met een praatstok. Na iedere vraag gaat die tweemaal rond en wie de stok in handen heeft, kan de vraag beantwoorden of de stok doorgeven. Je kunt niet terugkomen op eerder gestelde vragen of vooruitlopen op komende vragen. In de ruimte waar de conferentie plaatsvindt, staan twee zitjes buiten de cirkel. Wie wil kan zich uit de kring terugtrekken, daar plaatsnemen en daarna weer in de kring terugkeren. Ook kan de gespreksleider

iemand vragen zich even af te zonderen. Soms is het zo spannend dat mensen gielig worden. Wie de ruimte verlaat, kan niet meer terugkeren. Leerlingen en leraren die lesgeven aan deze klas zijn uitgenodigd. Er zou ook gekozen kunnen worden voor andere situaties, bijvoorbeeld met ouders. In deze situatie zijn we om praktische redenen hierop uitgekomen. De conferentie vindt plaats op een laatste lesuur en duurt meestal anderhalf à twee uur, wat betekent dat jullie deze voor een deel in lestijd en deels in je vrije tijd bijwonen. Denk na of je hiervoor kiest. Denk erover na, praat erover met je ouders en laat voor donderdag aan je mentor

Als ouders hun kind niet laten meedoen, onttrekken zij hun kind aan de positieve ontwikkelingen die in gang zijn gezet

weten of je deelneemt.’

De leerlingen krijgen een brief aan hun ouders mee die ook per mail aan hen is gestuurd. Hierin valt te lezen dat de school hun en de leerlingen een conferentie aanbiedt en er wordt uitgelegd hoe die werkt. De ouders wordt gevraagd er met hun kind over te praten en tot een gezamenlijke beslissing over deelname van het kind te komen. ‘Mocht u vragen hebben, neem contact op.

Wat wij van u vragen is een ja voor of een nee tegen deelname aan de conferentie van uw zoon of dochter.’

De toelichting aan de leerkrachten is qua inhoud hetzelfde als die aan de leerlingen. De toon is een andere.

Het aanspreken van mensen op hun autonomie zit in kleine zinnen. Zo luidt het doel van de conferentie: het onderzoeken of jullie de zaken ten goede kunnen keren. Dat is iets anders dan: het doel is het verbeteren van de sfeer. Om buiten het systeem te blijven praat de gespreksleider meer

over ‘jullie’ dan over ‘wij’.

Er zijn drempels voor de leerlingen om deel te nemen aan de conferentie, die deels plaatsvindt in hun vrije tijd. Ze moeten er goed over nadenken en hun deelname bespreken met hun ouders. Het zijn zaken die onderstrepen dat een conferentie niet vrijblijvend is. Het vraagt een investering van de deelnemers, in tijd en in betrokkenheid. En daarbij een volwassen houding. Dit impliceert

de verwachting dat ze daarover beschikken. Zeker bij conflicten is dat vaak waaraan het heeft ontbroken. Dat alles verhoogt de kans dat de conferentie wordt bijgewoond door mensen die er werkelijk voor gaan en zich als volwassenen voelen aangesproken.

De brief aan de ouders spreekt hen aan op hun opvoedkundige verantwoordelijkheid en spreekt bezorgdheid uit over het welbevinden van de kinderen. Ook hier zijn erkenning en verlangen basiselementen: zorg om de leerlingen, het verlangen dat het goed gaat. Kinderen wordt gevraagd – opgedragen bijna – de keus van hun ouders te volgen. Wanneer dit gebeurt, wordt een loyaliteitsconflict vermeden, wat een enorme kracht geeft aan de conferentie. Nadat ouders de brief hebben gelezen, sturen zij hun kind vaak naar de conferentie met de boodschap ‘maak er wat van!’ Er kunnen ouders zijn die ervoor kiezen hun kind niet te laten deelnemen. Het uitvoeren van emotionele druk om hen toch zover te krijgen, brengt hun kind in een loyaliteitsconflict dat ertoe leidt dat zij al dan niet bewust een goed verloop saboteren. Als ouders hun kind niet laten meedoen, onttrekken zij hun kind aan de positieve ontwikkelingen die in gang zijn gezet. De buitensluiting, waar het gezin voor gekozen heeft, kan naderhand bij kind en ouders een vervelend gevoel geven en ertoe leiden dat er door hen beweging in de richting van aansluiting wordt gemaakt. Een school die deze patronen herkent, zal erbij aansluiten en werken aan de hernieuwde inclusie.

In het eerste lesuur op de conferentiedag staan de tafeltjes in een proefwerkopstelling ►

en krijgen de leerlingen de vraag voorgelegd die hun docenten eerder hebben beantwoord: 'Wat zijn de feiten die maken dat je het op dit moment op school minder goed hebt dan je zou willen? Beantwoord de vraag zonder namen te noemen of waardeoordelen geven.' Leerlingen krijgen te horen dat bij de start van de conferentie, later die dag, de feiten anoniem worden opgelezen, samen-gevoegd met de feiten die door hun leraren zijn genoemd. Waardeoordelen en namen, mochten die op de blaadjes, staan, zijn eruit gefilterd.

Later die dag staan in het conferentielokaal de stoelen in een kring. Bij grote groepen is er een binnen- en een buitenkring. De praatstok gaat alleen rond in de binnenkring

Het vertrouwen in de kracht van de groep maakt dat er geen afspraken gemaakt worden over het vervolg

en na iedere vraag mogen deelnemers van binnen- en buitenkring wisselen. Soms is de keus gemaakt om op de stoelen briefjes met de namen van de aanwezigen op alfabetische volgorde neer te leggen. Je voorkomt hiermee de vorming van subgroepjes. Midden in de kring staat een bos bloemen waar je je op kunt richten. Zeker in het begin van de conferentie hebben mensen de neiging bij het beantwoorden van de vragen de conferentieleider aan te kijken. Wanneer die zich richt op de bloemen, komen hun blikken niet bij hem aan en zoeken mensen eerder anderen.

Aan de muur hangt een flap-over-vel met de vragen die we volgen en die eerder bekend

zijn gemaakt:

- 0 Welke feiten/gebeurtenissen zorgen ervoor dat je het hier minder goed hebt dan je zou willen? (De vraag die voorafgaand aan de conferentie is beantwoord.)
- 1 Wat dacht je toen die feiten zich voordeden?
- 2 Hoe kijk je er nu tegenaan?
- 3 Wat is het ergste/meest vervelende aan wat er is gebeurd?
- 4 Wat moet er gebeuren om dit af te sluiten en op een goede manier verder te gaan?

Constructieve schaamte

Steeds meer realiseer ik me dat een gedegen voorbereiding het succes van de conferentie bepaalt en de magie ervan naar boven haalt.

De voorbereiding biedt de veiligheid van een strakke structuur en draagt bij aan een hoge betrokkenheid bij

de aanwezigen die volop ruimte krijgen hun verhaal te vertellen.

Het is mooi te zien wanneer gedurende het gesprek mensen hun verhaal kunnen vertellen inclusief het effect dat het handelen van anderen op hen heeft gehad. Dit leidt bij de veroorzakers van narigheid vaak tot wat ik ben gaan noemen 'constructieve schaamte'. Zij realiseren zich dat zij door hun gedrag anderen onrecht hebben gedaan. Een besef dat leidt tot een natuurlijke behoefte tot herstel. Bij de laatste vraag aangekomen, worden dan afspraken gemaakt over hoe dit in actie wordt omgezet.

Ook mensen die anderen onrecht hebben

aangedaan krijgen gelegenheid te vertellen wat maakte dat zij tot hun gedrag kwamen.

Na de conferentie wordt er een wagentje binnengereden met een hapje en een drankje, 'the breaking of the bread'. Er vindt informeel herstel plaats waarin je soms ziet dat mensen die tijdens de conferentie weinig zeiden, op anderen afstappen om zaken werkelijk rond te maken.

Daarmee sluit de conferentie af. Het vertrouwen in de kracht van de groep maakt dat er geen afspraken gemaakt worden over het vervolg. Mocht daar behoefte aan zijn, dan wordt aangenomen dat de betrokkenen daar zelf stappen in zullen zetten. ◀

Wie meer wil lezen

- Dijkema, Jansen en Van Mulligen (2013). *Horen zien en zwijgen*. Oirschot: Quirijn.
- Mulligen, van, Gieles en Nieuwenbroek (2001). *Tussen thuis en school, over contextuele leerlingbegeleiding*. Leusden: Acco.
- Oostrik, Hans en Jan Ruigrok (2007). *In plaats van Schorsen, handboek Herstelrecht in het onderwijs*. Oirschot: Quirijn.
- Ruigrok, Jan (2014). *Alles over Pesten, handboek Pesten in het Onderwijs*. Oirschot: Quirijn.
- Tutu, Desmond en Mpho (2014). *Het boek van vergeving*. Houten: Unieboek/Het Spectrum.

(Foto van) praatstok: Karen de Vries
www.talking-stick.nl

Jan Ruigrok is verbonden aan Rigardus. Hij is oprichter van en projectleider bij ECHO, het Expertisecentrum voor Herstelrecht in het Onderwijs.
j.ruigrok@rigardus.nl / www.rigardus.nl
www.herstelrechtinhetonderwijs.nl